

Üsküdarlı Ahmed Râsim'in Nâilî-i Kadîm'in Bir Gazeline Şerhi

Yard. Doç. Dr. Mustafa Tatcı *

Üsküdarlı Ahmed Râsim'in Nâilî-i Kadîm'in Bir Gazeline Şerhi

Bu makalede, XVII. Asır mutasavvıf divan şairlerimizden Nâilî-i Kadîm'in:

Vişâl havsala-i arzûya sığmaz imiş

O bâde-i mütereşşih sebûya sığmaz imiş

matlâyıyla başlayan gazelinin XIX. Asırda Üsküdar'da yaşamış olan Üsküdarlı Ahmed Râsim Efendi tarafından yapılan ve bugüne kadar yayınlanmamış olan şerhi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nâilî-i Kadîm, şerh, Üsküdarlı Râsim, tasavvuf, Sebki Hindî

An Analysis of a Nâil-i Kadîm's Gazal by Râsim from Üsküdar

In this article, it's studied about the gazelle begins with pre-two lined of Nail-i Kadîm the Diwan poet. Rasim Effendi who lived in Üsküdar in 17th century studied in this gazelle but the work hasn't published yet.

Key Words: Üsküdar, Sufism, Sabki Hindî

* Yard. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
tatci@gazi.edu.tr

Şair: Nâîlî

Nâîlî'nin hayatı hakkında pek fazla bilgimiz yoktur. Divân'ıyla tanınan Nâîlî, İstanbul'da doğmuştur. Adı Mustafa'dır. Babası maden kalemi katiplerinden Pîrî Halife adında bir kişidir. Bunun için kaynakların çoğunda Nâîlî'nin adı Pîrî-zâde olarak geçer. Nâîlî'nin doğum yılı belli değildir. Tahminen 1608-1611 tarihleri arasında doğmuştur. Nâîlî'nin ömrü boyunca kalemdeki memuriyetinden başka bir yerden herhangi bir geliri olmadığı anlaşılıyor. Ömrünün son yıllarını doğup büyüdüğü İstanbul'dan uzakta geçiren Nâîlî'nin hayatının bu devresinde hayli acı çektiği anlaşılmaktadır. Nâîlî 55-60 yaşlarında iken 1666 yılında ölmüştür. Nâîlî, Halvetiyye tarikinin Gülşeniyye koluna mensup bir kişidir. Divân'ında Onun bu erkâna mensup olduğunu gösteren şiirler vardır.

XVII. yüzyıl klasik Türk edebiyatının önemli bir şairi olan Nâîlî, Sebki Hindî (Hind üslûbu) denilen üslûbun etkisiyle yazdığı şiirlerinde edebiyat tarihimize yeni bir dönüm noktası olmuştur. Onun şiirinde bu üslûbun temel özellikleri olan incelik, söz güzelliği, az söz ile çok şey anlatmaya çalışmak, hayâl, derinlik, mübalağa ve yeni mazmûnlar, belirgin olarak göze çarpar. Sebki Hindî mensuplarının pek çoğu gibi, Nâîlî de tasavvuf mevzuu ön plândadır.

Nâîlî'nin tek eseri kendisinin tertip ettiği Divân'ıdır. Bu eserin ilmî neşri Haluk İpekten tarafından yayımlanmıştır¹.

Şerh-i Gazel-i Nâîlî ve Şârihi: Üsküdarlı Ahmed Râsim

Burada söz konusu edilecek olan *Şerh-i Gazel-i Nâîlî* adlı risale, Üsküdarlı Râsim'e aittir.

Üsküdarlı Ahmed Râsim, Fohlacızâde namıyla tanınmaktadır. 1180 /M. 1766 tarihinde Üsküdar'da doğmuş yine aynı yerde 1270/M. 1854 tarihinde vefat etmiştir. Kabri, İnadiye'de Bandırmalı Tekkesi karşısındadır. Mektûbî-i sadâret hülefâsından Reisülküttâb Çavuşbaşı Hüsnü Bey'in mühürdâridir. Kendisine, bilahare hâcegânlık rütbesi de verilmiştir. İbnül Emin'in tespitine göre, kırk yaşında emekli olmuştur. Emekliliğinde evi mektep haline gelmiş, marifet tahsil etmek isteyen kişilerin devam ettikleri bir mekan olmuştur.² Ehl-i hâl ve muttaki bir kişi olan ve Nakşibendiyye erkanında yetişen Râsim'in mürettep ve mutasavvıfâne şiirlerinin bulunduğu bir divânı vardır ve 1272'de basılmıştır:

Üsküdarlı Es-Seyyid Ahmed Râsim, *Divân-ı Ahmed Râsim*, İstanbul 1272.

Divanı dışındaki eserleri şunlardır:

Manzûm Nesâyih-i Şer'îye ve Mev'ize Risâlesi, İstanbul 1898-1316.

Kerâmât-ı Evliyâ

¹ Haluk İpekten, *Nâîlî-i Kadîm Divânı*, İstanbul 1970.

² İbnül Emin M. Kemal Inal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. 3, İstanbul, s. 1355-1357.

Muhasebe-i Nefsî.

Usûl-i vüsûl, Durûb-ı Emsal

Lügat-ı Farisiyye

Şerh-i Sübha-i Sıbyân

Nâilî'ye ait tasavvufî gazelin şerhinin şimdilik bulabildiğimiz tek nüshası Ankara Millî Kütüphane yazmaları arasında bulunmakta olup künyesi şöyledir:

Şerh-i Gazel-i Nâilî, *Mecmûa*, Ankara Millî Ktp. Yz. Nu: A 1868, vr. 15b-19b.

Yazmada ayrıca Üsküdarlı Râsim'in divanına girmemiş tasavvufî bazı şiirleri de bulunmakta olup başlıkları sırasıyla şöyledir:

1b Ahid-nâme-i İlahî.

8a Tesdîs-Münâcât.

15b Şerh-i Gazel-i Nâilî.

20a Hasbihâl.

23a Tercî-bend

24b Müstezâd

25b Hasbihâl

Nâilî'nin divanındaki pek çok şiiri gibi, şerh edilen bu gazeli de, tasavvufî bir muhtevaya sahiptir. Gazelin her mısraının tek tek ele alındığı şerhte, şârih bu mısralarda geçen mecâzî unsurların sûfiyâne manâsını vukufiyetle işlemektedir. Şerh, bazı kavramların Hint üslûbundaki karşılıklarını ortaya koymasından da önem arz etmektedir.

Gazelin Metni ve Çevirisi

Nâilî'nin söz konusu gazelini ve şerhi daha iyi anlamak için burada metnin anlaşılır hale getirilmesinde yarar görüyoruz.

Gazel

- 1 Visâl havsala-i arzûya sığmaz imiş³
O bâde-i mütereşşih sebûya sığmaz imiş
- 2 Hücûm-ı leşker-i müjgâna dilde tâb mı var
O tengnâ-yı sipâh-ı dü-rûya sığmaz imiş
- 3 Sipihre verdi fenâ âb-ı şule-tâb-ı dü-çeşm
Mey-i dü âteşe zarf-ı kedûya sığmaz imiş

³ *Nailî Divânı*, (Haz. Haluk İpekten), Ankara 1990, s. 234.

- 4 Recâ-yı vuslata bir âh imiş vesîle hemân
Fesâne-i gam-ı dil güft-gûya sığmaz imiş
- 5 Hoşâ letâfet-i nazm-ı selîs ü kaht-ı mezâk
Ki âb-ı çeşme-i hurşîd cûya sığmaz imiş
- 6 Fürûg-ı gevher-i idrâke teng imiş bu cihân
Metâ'ı âteş olan çârsûya sığmaz imiş
- 7 Riyâ-yı mahz imiş ey Nâilî ibâdet-i halk
Zülâl-i feyz birik-i vuzûya sığmaz imiş

Sadeleştirme

- 1 "Taşan şarap, kadehe nasıl sığmazsa, vuslat da, onu arzulayan kişinin havsalasına sığmaz."
- 2 "Kırpık askerlerinin hücumuna (yani sevgilinin nazarına) gönülde karşı koyacak güç mü var? O iki yüzlünün askeri dar yere (yani aşkın gönlüne) sığmaz (mahv edip kendisiyle doldurur).
- 3 "İki gözün alev gibi parlayan suyu (âşkın göz yaşı) feleği yok etti. Bu su, iki ateş parçası olan mey(dudak)e de, şarap tasına da sığmaz imiş!"
- 4 "Vuslat ümidine vesîle ancak bir âh imiş. Gönül gamının hikâyesi dedi koduyla anlaşılmaz."
- 5 "Bu zevk yoksunluğunda, bu akıcı şiirin letâfeti ne güzel. Ki güneşin çeşmesinin suyu (yani, Hakk'ın feyzi) ırmağa (sığ ve boş gönüllere) sığmaz."
- 6 "Bu dünya, idrâk cevherinin ışığına küçük gelir. Malı ateş olan çarşıya sığmaz. (Çarşı (dünya) ehli sermayesi aşk olan kişileri anlayamaz)."
- 7 "Ey Nâilî, halkın ibadeti su katılmamış (halis) bir riyâdır. Feyzin tatlı suyu (yani, İnsan-ı kâmil'in ağzından taşan gerçek bilgiler) âbdest ibriğine (zâhidin daracık aklına) sığmaz.

(METİN)

ŞERH-İ GAZEL-İ NÂİLÎ (Merhûm ks.)

Visâl havsala-i ârzûya sığmaz imiş

15b//Visâlden murâd, vuslat-ı Hak olup, ma'nâ, vuslat-ı Hak, tâlibin havsala-i arzûsuna sığmaz. Ya'ni, zât-ı vâcibül'l-vücûd, hâtır ve hayâle gelen nesnelere

münezzeh ve müberrâ olduğu misillü visâli dahi havsala-i idrâk ve hülyâyâ sığmaz idiğini nâzım-ı merhûm işbu zikir olunan mısra' ile ifâde ve ifhâm eder.

O bâdî-i⁴ mütereşşih sebûya sığmaz imiş

İşbu mısra'da dahi visâli, bâdî-i mütereşşih ile ta'rîf edip, ya'ni, bâde, eşribeden bir nesne olup teraşşuh ise vâlidenin evlâdı sût emmeğe yani, meme almağa kudreti olmadığından o makûle veledi ağzına sût sağıp terbîye eylediği gibi, Cenâb-ı Hak dahi vasla müsta'id âşıkları kalbine tâb-âver tahammül olacakları derecelerde bilâ keyf ü kem reş-âb-ı visâl eder ki, ol humm ve sebûya sığar şey değildir. Ma'hazâ kalb //16a// ve vücûd-ı insan ve sâire vücûd, zât-ı Bârî'den ayrı ve gayrı olmadığından merhûm feyz-ı Hudâyı vücûd-ı vâhidin 'arak-rîz olmasıyla ta'rîf ve ifâde buyururlar.

Hücûm-ı leşker-i müjgâna dilde tâb mı var

Hücûm-ı leşker-i müjgân, 'alâ-tarîkî'l-istiâre, nazar manâsına olup, Cenâb-ı Bârî, kulunun kalbine günde yedi kerre, ve alâ rivâyetin yetmiş kerre nazar-ı feyz ile nazar buyurduğu meşhûr ve mütevâtirdir. Ve iş bu nazar, îmânın nâsa 'ale's-seviyye i'tâ buyurulduğu gibidir. Ki, isti'dâdları muktezâsınca ol îmânı kimi kabûl ve kimi 'adem-i kabûl ile milel-i müteferrika oldular. Kezâlik nazar-ı feyz madde-si dahi hasbe'l-isti'dâd kiminin kalbine te'sîr ve kiminin kalbine 'adem-i te'sîr ile nâs beyninde teferruk peydâ olup merâtib zuhûra geldi. Ya'nî ol nazar-ı feyzin kalbe te'sîrine vâkıf olamayanlar, mertebe-i şe'riatde kaldı. Ve mahall-i nazar, insanın kalbi olmak mülâbesesiyle //16b// ve bu keyfiyete vukûf, mürşid-i kâmil terbiyesiyle, kalbin ol nazara kâbiliyeti husûlü ve dîde-i kalbin intizâr-ı tâmmı cihetiyle vukûf zuhûr olursa, resîde-i derece-i üns olmuş olduğundan medâr-ı hazm olur. Ve illâ bağıteten zuhûru mûcib-i cezbe olup idâre-i umûr-ı kevnîyyeden kalır. "*Dilde tâb mı var*" buyurduğu, derece-i ünsde devâm-ı intizâra dilde kuvvet mi var demek olur ki, kalbin 'alâyıkdan bi'l-küllîye halâsıdır.

O tengnâ-yı sipâh-ı dü-rûya sığmaz imiş

Dü-rû, gül-i ra'nâ denilen güldür ki, varakının iç yüzü gâyet al ve dış yüzü acı sarı olur. Merhûm, kalb ve kalbi ol güle teşbîh edip ol nazar-ı feyz gül-i ra'nâ misillü rûy-ı zerd ve surh-ı kâm-derûn olan vücûd ve kalbe sığmaz. Ve belki ol nazar, âşıkın mahv ve fenâsını icâb eder. Hazret-i Mansûr'un mahbesdeki mahviyyet-i vücûdu gibi ki, hikâye olunur.

Sipihre verdi fenâ âb-ı şu'le-tâb-ı dü-çeşm//17a//

Şol âb-ı şu'le-tâb, visâl ki, andan tecellî ile dahi ta'bîr olunur. *Sipihre* ya'ni, çerh-i feleğe fenâ verdi. Her bir nesne ki, tahakkuku sâbit ola, anun vukû'uyla

⁴ *Nâilî Divânı*, Ankara 1990, s. 234: bâde-i.

haber verilir. Kıyâmü's-sâ'a gibi. Merhûmun *sipihre verdi fenâ*, ta'bîri dahi bu kâbilden olup murâd eğer cinân-ı Bârî ol nazarla feleklere bir kerre nazar etse, felekler ol nazara 'adem-i tahammüllerinden mahv u fenâ derecelerine resîd olurlardı; tecellî-i Tûr misillü demektir. Ve işbu mahalde, âbın tecellî ve âb-ı visâl ma'nâlarına olduğu şu'le-tâb ile vafından dahi ma'lûmdur.

Mey-i dü âteşe zarf-ı kedûya sığmaz imiş

İşte bu âb u tâb-ı visâl mecâzen mahbûbların la'l-i lebine hakîkaten sığmaz. *Kedû* gibi zarflara dahi sığmaz. *Dü-âteş* mahbûbların iki dudağı ve *kedû* şol büyük kabak kurusu olup içinden çekirdeklerini çıkarıp küpçük mislü içine su yâhûd sirke veyâ şarâb komak için isti'mâl ederler ki ma'rûfdur. //17b//

Recâ-yı vuslata bir âh imiş vesîle hemân

Vesîle ana denir ki, anınla dil-hâhına vuslat müyesser ola. Ol vesîle ise, âşıkın ibtidâ-yı hâlinde mahbûb-ı hakîki ancak Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd idiğini derk eylediği bir âhdır ki, vesîle-i vuslatdır. Ve ol âh, mukaddime-i feyzdir ki, ahvâl-i kulûbdandır. Ve bu keyfiyyet, mukaddemce zikr olunduğu üzere Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûdun kalbe nazar-ı feyz-âsârından olup tekerrürüyle kuvvet bularak, âşık, recâ-yı vuslata düşer. Ve ol hâli kendüye derd edininp dermân kaydıyla ana çâre arar. Ma'hazâ Eşref-zâde Hazretleri'nin;

"Çâresi bî-çârelikdir yine bu derdin hemân"

buyurduğu üzere, yine ol derdin çâresi bî-çârelik olup gün-be-gün derdi artar. Ol zamân çâr u nâ-çâr devâ-sâz-ı dil ü cân olur. Bir tabîb-i hâzık tedârikine mecbûr olarak hâl-i dil-i zârından hikâyeye başlar. Ve ol tabîb-i hâzık //18a// mürşid-i kâmilidir ki, tevfik-i Cenâb-ı kâm-bahşâ-yı enâm ile ana dahi mukârenet ve kabûl-i terbiye ve tesliyet ile nâil-i merâm olur.

Fesâne-i gam-ı dil güft-gûya sığmaz imiş

İşbu zikrolunduğu vecihle nazar-ı feyz-i idrâk ile âh u zâra düşerek mürşide teslîm ve terbiye ile tâ matlabına nâil oluncaya dek, ba'dehu, merâtib cihetiyle dahi ilâ mâşâallah ihrâz-ı mertebe-i kemâl edinceye dek zuhûra gelen gussa vü gam ve derd ü muhabbet ve elem ile belâ-yı hicr ü fûrkat ve ümniyyet-i vuslat ve mekânet hikâyeleri el-ân olmakda olduğu misillü söylemekle bitmez tükenmez, yazmakla defter ü dîvâna sığmaz idiğini merhûm işbu mısra'ında ifâde buyururlar.

Hoşâ letâfet-i nazm-ı selîs ü kaht-ı mezâk

Nâzım-ı merhûm işbu mısraında izhâr-ı hüzn eyleyip işbu mahalle kadr olunan ifâde ve beyân güzel ve kolay ya'ni âsân ve istifâdeye şâyân ise de, ol

mâide-i hoş-güvârdan çâşnîgîr-i mezâk olanlar //18b// ve ol şerbet-i şîrîn-ferah-fezâdan reyyân olarak câvidân lezzet bulanlar, kaht, ya'ni nedret üzere olduklarına izhâr-ı te'essüf ve te'ellüm ederler.

Ki âb-ı çeşme-i hûrşîd cûya sığmaz imiş

Merhûm yine kendi kendine tesliyet-bahş-ı nısfet olarak hûrşîd çeşmesinin suyu ya'ni Hakk'ın âb-ı feyz ü ihsânı cûya ya'ni dereye -ki andan murâd nâsın kisvet-i kalbi ve kalb-i tengîdir- ana sığmaz imiş diyü ibrâz-ı tahayyür ederler.

Fürûg-ı gevher-i idrâke teng imiş bu cihân

Cenâb-ı Hakk'ı zikir olunduğu üzere hasbe'l-isti'dâd bilip ve âsâr-ı feyzini dil ü cânında bularak derûnunda rû-nümûd olan lehîb-sûz-ı muhabbet ve şu'le-tâb-ı harârete bu cihân tar gelip, nüh felek değil belki lâ-mekân illerine resîde imiş

Metâ'ti âteş olan çârsûya sığmaz imiş

Şol âşıkın ki târ ü pûd-ı felek-sûd kumâşî âteş-i aşk ile nesc ve i'mâl oluna, ol metâ'-i âteşin işbu dâr-ı fenânın //19a// çârsû ve pâzârına sığmaz imiş. Ya'ni, ehl-i dünyâ o makûle âşıkların sûzişlerini görüp kendilerinde ol hâlet olmadığından ve kendilerine benzemediklerinden içlerine sığışdıramayıp ta'n ve teşnî' ederler. Ve ehl-i Hak olanlar dahi nâsın muhâlîf hareketlerine ve nâbecâ sa'y u gûşişlerine ve Hak'dan dûr olduklarına rahm u şefkat ederlerse de tebdîl-i ahlâk bir emr-i 'asîr olduğundan bu keyfiyeti içlerine sığışdıramayıp ekser evkâtın küşe-i vahdetde ve dağlarda ve mağaralarda geçireler. Meğer ki, me'mûrînden olalar.

Riyâ-yı mahz imiş ey Nâilî ibâdet-i halk

Nâsın, ibâdet diye işledikleri, edâ-yı savm u salât ve sâir gibi ki, mahzâ nü-mâyîş kâbilinden olup sırf 'ubûdiyyet için değildir. Eğer, sırf 'ubûdiyyet için olaydı, ibtidâ 'amellerinin, meselâ, kıldıkları namâzlarının şurûtuna riâyet ederek // 19b// ber-vefk-ı emr-i Bârî edâya bezl-i vüs' ve tâkat ederlerdi. Ammâ niyyetleri emr ü rızâ-yı Bârî olmayıp lâubâlî edâ-yı farîza etmeğe çalışırlar ve anınla iş biter sanırlar. Ve sözde, Hakk'a 'ibâdet ve tâat ediyoruz derler ki, işbu evzâ'ları hilâf-ı rızâ-yı Hudâ ve mahz-ı riyâdır.

Zülâl-i feyz birîk-i vuzûya sığmaz imiş

Zülâl, âb-ı zülâl denilen kâti'ü'l-harâre bir sudur. Zülâl-ı feyz ise, âşıkın sûziş-i derûnunu dâfî', bir âb-ı hayât-ı câvidânîdir ki, 'ayn-ı vuslatdan ibârettir. Andan şarâb-ı aşk ile dahi ta'bîr olunur. Ehl-i zâhir anı tahâret ve vuzûda isti'mâl eyledikleri su kıyâs ederler ki, öyle değildir. Ol âb u âteşden ibârettir ki, ibrîk ve sebû ve huma sığar nesne değildir.

Kaynakça

Bursalı M. Tâhir: *Osmanlı Müellifleri*, C II, (Haz. M. Tatçı-C. Kurnaz), Ankara 2000.

Gölpınarlı, Abdülbaki: *Nâilî-i Kadîm*, İstanbul 1953.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal: *Son Asır Türk Şairleri*, C. 3, İstanbul 1988.

İpekten, Haluk: *Nâilî-i Kadîm Divânı*, İstanbul 1970. (İkinci baskı, Ankara 1990).

Kutluk, İbrahim: *Nâilî-i Kadîm Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1962.

Kutluk, İbrahim: “Nâilî-i Kadîm” Hayatı ve Karakteri, “*Ülkü*”, S. 34, 1949.

Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmânî*, C. 4, İstanbul 1308-1311.

Menzel Th.: “Nâilî”, *Enyclopédie de l'İslam*, Leiden 1925.

Muallim Naci: *Osmanlı Şairleri*, (Haz. C. Kurnaz), Ankara 2000.

Nâilî, *Divân-ı Nâilî*, Kahire 1253.

Tuman, Nail: *Tuhfe-i Nâilî*, (Haz. M. Tatçı-C. Kurnaz), Ankara 2001.